

A halhatatlanok is meghaltak egyszer

Zeneszerzők betegségei (6. rész)

A zsenikről az ember általában alkotásaikra asszociál, és nem a mindennapjaik, különösen nem az egészségi állapotuk jut eszébe. Pedig életüket a mindennapi tevékenységük, és sokszor a betegséggel vívott harcuk is jellemezte. „Az alkotás önfelszámoló folyamat. Minden készülő műbe az egészség egy hányada épül be. A zeneszerzők a legfalánkabb múzstát szolgálják.” (Baranyi Ferenc)

Ez a sorozat a zeneszerzőket mint pácienseket állítja az olvasó elé. A köztudat sztereotípiáin túl (Beethoven süket, Schubert vérbajos, Bach vak) bemutatom az újabb, orvosi-zenetörténeti együttműködés alapján lényegesen árnyaltabb, részletesebb, sokszor meglepő ismereteket. Azt a képet, ami mozaikokból (boncleletek, levelek, naplók, hírlapi hírek, számlák, receptek, stb.) áll össze az orvostudomány jelenlegi tudásának és eszköztárának segítségével. Sor kerül a legnagyobbak (Bach, Beethoven, Mozart, Schumann, Schubert, Mahler és Bartók) mellett kevésbé ismert, de orvosi-orvostörténeti szempontból érdekes mesterekre is. A sorozatban elsősorban a betegségekről és nem a zeneművek méltatásáról lesz szó. A téma feldolgozása során azonban az egyik legmegrendítőbb élmény volt szembesülni azzal, hogy a zeneirodalom legszebb műveinek sorát süketen, vakon, levegőért kapkodva vagy belső démonaikkal küzdve alkották meg zseniális szerzőik.

Bach és Händel

A két zeneszerzőt a német barokk zene két óriásának is szokták nevezni. Életrajzukban néhány közös elem van: ugyanazon évben, 1685-ben születtek (ez jó évjárat volt, ebben az évben született Domenico Scarlatti is), zeneszerzők és orgonavirtuózok voltak, és mindketten vakon végezték az életüket. Vakságukban ugyanannak a „szemsebésznek” lehetett szerepe.

Hogyan került be John Taylor „lovag” a zenetörténetbe?

John Taylor „lovag” (1703–1772) neves szemészek mellett Angliában és Hollandiában képezte magát, szakkönyveket is írt, de gyakorlati gyógyítói képességeit jóval felülmúlta az önreklámban felmutatott talentuma. „Jó tudós, de sarlatán gyógyító volt” jellemzi egy későbbi szemész szakíró.

Nemzetközi hírnevét elsősorban (mai szóval) a promóciónak és marketingnek köszönhetette. Kinevezte magát lovagnak, hintóját, amivel sok országot bejárt, egy nagy szem és egy felirat díszítette: „qui dat videre dat vivere” (aki látást ad, életet ad). Érkezése előtt már több nappal reklámozták a városokban. Szónoki fogásokkal bőven élő beszédek tartott tudományáról az így öszecsődített, gyógyulni vágyó közönségnek, amikben György király udvari sebészeként, a pápa és az európai királyi családok gyógyítójaként mutatta be magát.

Tulajdonképpen szürkehályog-sebész volt, jobbkezes, ezért előszeretettel operált bal szemet, még akkor is, ha az egészséges volt. A kötőhártya bemetszése után darabolta, és nem távolította el a szemlencsét. A páciens mindkét szemét lekötötte, azzal az utasítással, hogy a kötést 5-6 napig nem szabad levenni. Emellett az abban a korban szokásos „gyógyítást” alkalmazta: köpölyözést, hashajtókat, frissen levágott galambok véréből készült szemcseppeket vagy forró sót. Néha, véletlenül vagy készakarva periorcularis metszéseket is ejtett, amikre sült

John Taylor (1703–1772)

almát vagy pénzermét kötött. Ha súlyos gyulladás veszélye fenyegetett, Taylor nagy adag higanyt írt elő. A beavatkozásért aránytalanul sokat kért, és készpénz híján értéktárgyakat is elfogadott. Számos fájdalmas és a látást rontó komplikáció következett beavatkozása nyomán: uveitis vagy endophtalmitis, következményes glaukóma, bevérzés, retinaleválás és a másik szem elvesztése szimpátiás ophthalmia következtében. Mire ezekre sor került, a „lovag” olyan messzire távozott, amennyire csak tudott.

Az angol író, Samuel Johnson szerint Taylorban a sarlatánság mérhetetlen arcátlansággal párosult. Ő operálta meg Johann Sebastian Bachot és Georg Friedrich Händelt is.

Johann Sebastian Bach

A zeneirodalom vitathatatlanul legnagyobb alakja. Művei valóban az egyetemes zene legmagasabb fokát jelentik. Zenész családból származott, apjától kapta első zeneóráit, de korán árvaságra jutott. Ekkor testvére, Johann Cristoph veszi át zenei képzését. Sikeresen, mert 18 éves korától Arnstadtban orgonista, de 23 évesen már a weimari hercegnél udvari orgonista és koncertmester. Itt lett neves orgonaművész és csembalóvirtuóz, híre messze földre eljutott, bár életének helyszínei szinte csak egy német tartományra korlátozódtak. Első felesége korán meghalt, két házasságából 20 gyereke született. Közülük a legtöbb csecsemő korában halt meg, felnőtt fiai közül több neves zeneszerző és hangszeres játékos lett. 1723-ban telepedett le végleges állomáshelyén, Lipcsében. Művei hamar feledésbe mentek, fiai nem sokra becsülték, a „felfedezése” Felix Mendelssohn-nak köszönhető, aki 19 éves korában rádöbbsent Bach korszakos jelentőségére.

Magánéletéről kevés direkt információnk van. Ellentétben Mozarttal, aki élénk és bőséges levelezést folytatott a családtagjaival, Bachnak csak néhány magánlevele maradt fenn, ezekben betegségről nem esett szó.

Mindössze egy olyan Bach portré van, amit hitelesnek lehet tartani: Elias Gottlob Haussmann 1746-ban festett képe. Bach második felesége, Anna Magdalena szerint is „jól hasonlít”. Sajnos 1913-ban dilettáns módon restaurálták, a részletek károsodtak. 1950-ben az Egyesült Államok-

John Taylor lovag mütét közben egy korabeli karikatúrán

ban találtak meg egy – az eredetihez készült – szintén Haussmann szignálta tanulmányt. Jelenleg ezt tartják hitelesnek. A portré alapján a Bach betegségét kutató szemészek leírják a myopia jeleit. Rövidlátása már a lipcsei évektől zavarta, erről fiai információja nyomán életrajzírói is beszámolnak. Fennmaradt egy szemüveg, amit Bachnak tulajdonítanak, +2,5 sphericus és –0,5 D cylindricus, a keretből kivehető lencsékkel.

Utolsó éveiben erős látásromlásról panaszkodott, 1749-ben a városi magisztrátus úgy hatá-

Bach életének és működésének helyszínei

**Johann
Sebastian Bach**
(1685–1750)

rozott, hogy „fájdalmas szembetegsége miatt” Bach munkáját segítő helyettest nevez ki, aki átveszi Bach tevékenységének egy részét, és „helyébe lép majd halála esetén”. Később szembaja (cataracta?) olyan mértékben gátolta a látását, hogy elszánta magát a műtételre. John Taylor 1750-ben operálta meg, és a szokásos beavatkozását végezte el. A Vossische Zeitungban (állítólag) fizetett hirdetésben megíratta, hogy

Bach visszanyerte látását. Egy héttel az első műtét után azonban újabb operáció volt, aminek pontos okát nem tudni, de feltételezhető, hogy Taylor a másik szemet is megoperálta. Ezt valószínűsíti, hogy ezután Bach „teljesen megvakult” az életrajzírói szerint. Ebben az időben írta munkásságának megkoronázását jelentő „A fűga művészete” című művét, nagy részét már vakon. A második műtét után alig 4 hónap elteltével meghalt, azonban a halál oka talán nem a szemműtét, hanem egy feltételezett agyvérzés volt.

Szubjektív megjegyzés Bach zenéjéről

Érdekes, hogy a 19. században és a 20. század első felében általános volt a (laikus) vélemény, hogy Bach művei inkább matematikai feladványok, mint zeneművek. Zongoratanárnőm is „pedagógiai” szempontból (és a tanterv előírása miatt) tartotta fontosnak Bach művek tanulását.

Visszagondolva, azt hiszem ez a (köz)vélemény arra volt visszavezethető, hogy hangszeres művei csak megfelelő interpretációban „szólalnak meg” teljes szépségükben, illet hallgatni pedig annak idején keveseknek adatott meg. Nem voltak sokan azok sem, akik hangversenytermekben találkozhattak zenekari és oratórikus műveinek szépségével.

Így alakulhatott ki a „dallamtalan” Bach sztereotípiája (aminek cáfolatául a Függlékben bemutatok egy áriát a Máté Passióból). Még inkább orgonaművei voltak ismertek, de szólóhangszerekre írt partitái és szvitjei, kantátái, versenyművei csak néhány évtizede hódították meg a közönséget. Úgy vélem, hogy a hanghordozók (hagyományos hanglemezek, CD-k, Mp3, majd az internetes csatornák) tömeges elterjedése tette lehetővé, hogy a zenekedvelők többsége számára kiderüljenek Bach művésztének csodái.

Sajátságos módon ebben a zeneművek piacának nagy szerepe volt. A „népszerű” (illetve népszerűvé tett) műveknek olyan sok hangfelvétele volt már, hogy a kiadók (és előadók) addig nem, vagy csak kevesek által ismert műveket dobtak piacra, lehetővé téve ezek megismerését a zenekedvelők számára. Így jelent meg pl. „az összes kantáták” albuma, majd 2000-ben 172 CD-n a Bach összes műveit tartalmazó szett. Ez a kiadvány pár éve pendrive-on is a boltokba került (több mint 3000 MP3 fájlt tartalmaz).

**Johann
Sebastian Bach**
összes művei
pendrive-on (jobbra)
és 172 CD-n
díszdobozban (alul)

Georg Friedrich Händel

Jó családi körülmények között nőtt fel, orvos apja jogásznak szánta, de tanulmányait hamar félbeszakította, és muzsikus lett. Orgonavirtuóz, zeneszerző. 20 éves korában kezdett operát írni, 40 operája maradt fenn, oratóriumainak, passzióinak száma is hasonló. Concertói, hangszeres művei is számosak és ismertek. Világhíró, mindenütt ünnepezt művész volt, 1712-ben Angliában telepedett le, és ott is halt meg. Az angolok nemzeti zeneszerzőjüknek tekintik.

A két zenész-óriás származása, életútja, ismertsége és elismertsége tehát nagyon különböző volt. Tudtak egymásról, de személyesen nem ismerték egymást. Bach szorgalmazta a találkozást, de Halleban 1719-ben egy nap híján elkerülték egymást, 1729-ben Händel újra megfordult Németországban, de „nem ért rá” Bachot felkeresni. Úgy tűnik Bachot jobban érdekelte Händel művészete, mint Händelt Baché.

Händel betegsége

Égészségének megromlásáról az 1730-as évek közepétől vannak feljegyzések. Kimerültség miatt 1735 nyarán a dél-angliai Tunbridge Wells fürdőhelyére utazott, de javulása nem volt kielégítő, ezért a kúrát a következő évben megismételte. Állapota és munkakedve ezután javult, fél év alatt három operát írt, de titkára depressziósnak találta, és ez az állapot koncentrációzavarral is járt.

1737. április 13-án „féloldali teljes bénulás” érte, egyúttal tudata is zavart volt az első napokban. Orvosai agyvérzésnek tartották, és miután valamelyest összeszedte magát, Aachenbe utazott, az ottani fürdőben keresett gyógyulást. A kúra közben bénulásai teljesen megszűntek, ereje visszatért, úgyhogy október végén egészségesen utazhatott vissza Londonba. Gyógyulása teljesnek bizonyult, híres műveinek sorát, az oratóriumainak többségét ekkor írta.

A bénulás utáni évek lettek Händel munkásságának legtermékenyebb, muzsikáját illetően pedig – a zenetörténészek egybehangzó véleménye szerint – legelmélyültebb periódusa.

A közvélekedés az agyvérzést tartja az átmeneti bénulás okának. Történészek azért is valószínűsítik ezt, mert Händel elhízott volt, teste hatalmas méretű és deformált lett. Ez az anomá-

Georg Friedrich Händel (1685–1759)

lia azonban életének az utolsó 15-20 évére, és nem a súlyos állapot előttire jellemző (ebben az időben készült „barátjának”, Joseph Goupynek karikatúrája is, aki megorrolt azért, mert Händel megszakította a barátságukat, mivel szegényesnek tartotta a vendégváró menüt).

Schulteisz Emil magyar orvostörténész szerint alig képzelhető el, hogy agyi érlemeszesedést követő ictus, trombózis, embólia és féloldali bénulás után olyan alkotások születhettek volna, mint a híres oratóriumai, pedig ezeket mind az agyi inzultus után írta, és kiváló hang-

Joseph Goupy karikatúrája Händelről

szerjátékos maradt. Ő más etiológiát feltételez: „Egy kórkép jön itt számításba, s ez a cerebralis lues, annak vagy gummosus formája vagy egy ictus paralyticus volt az, amely ezt a múltó tünetegyüttest előidézhette, és mely után hosszú ideig tartó tünetmentes állapot, sőt intellektuálisan különösen termékeny periódus következhetett”. Az inzultus lueszes eredetére utal már magának a gyógyfürdő helyének megválasztása is. Aachen kénes medencéi a XVI. századtól egészen a XIX. század végéig, mint a szifilisz és következményei balneoterápiájának legkitűnőbb fürdői voltak ismeretesek. Ez azt is feltételezi, hogy kezelőorvosai tisztában voltak betegségének eredetével.

1751-ben, 66 éves korában fokozódó látásromlásról panaszkodott. A londoni Guy's Hospital szemészorvosának diagnózisa: gutta serena, ami az akkori nomenklatúra szerint zöldhályogot jelentett. Három ízben operálták emiatt, sajnos látását megtartani nem sikerült. Az egyik műtétet John Taylor végezte. Látászavara rövidesen másik szemén is kialakult. A londoni Evening Post 1753. január 31-i száma szomorúan ad hírt Händel teljes megvakulásáról. Az elkövetkező öt évben néha még lediktálta egy-egy kompozícióját, zenei munkássága nagyjából azonban már csak az orgonálásra szorítkozott. 1758 elején étvágytalanná vált, fogyott, testi ereje rohamo-

san gyengült. 1759. április 6-án egy Messiás-előadás végén hirtelen összeesett. Nyolc nappal később, április 14-én elhunyt.

Hallgatni való

Tekintve, hogy ez a lapszám december második felében jelenik meg, az Ünneppel kapcsolatos zenét ajánlok: Bach Karácsonyi oratóriumát és Händel Messiását. ■

Dr. Berta Gyula

Függelék

A „dallamtalan” Bach – Erbarne Dich

Részlet a Máté Passióból (Andreas Scholl)

<https://www.youtube.com/watch?v=0WLedpz9a40>

Bach: Karácsonyi oratórium

<https://www.youtube.com/watch?v=zPOVZ3YVxFl>

Händel: Messiás

<https://www.youtube.com/watch?v=iTMJVvld9ok>

Források

Bach szembetegségéről részletesen

Zegers, RHC. The eyes of Johann Sebastian Bach.

Arch Ophthalmol 2005; 123(10): 1427-1430.

<http://archopht.jamanetwork.com/article.aspx?articleid=417322>

Schultheisz Emil cikke Händel betegségéről

http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.11/05_02_schultheisz_handel.pdf